
Will
BARTLETT

PREPREKE U RAZVOJU
MALIH I SREDNJIH
PODUZEĆA U
BOSNI I HERCEGOVINI,
MAKEDONIJI I
SLOVENIJI:
KOMPARATIVNA
ANALIZA

Mala i srednja poduzeća sve se više smatraju glavnim pokretačem ekonomske obnove i razvoja u jugoistočnoj Europi.¹ Tranzicijsko izvješće Europske banke za obnovu i razvoj iz 1999. tvrdi da su mala poduzeća “središnja za uspješnu tranziciju” te da “djeluju kao glavni poticaj širenju i rastu zaposlenosti”. Nedavno izvješće o jugoistočnoj Europi Svjetske banke (2002.) zapaža da “mala i srednja poduzeća... imaju ključnu ulogu u tranzicijskom procesu”. Ako uzmemo u obzir donedavnu relativnu zapuštenost malog poduzetništva, takve izjave predstavljaju dramatičnu ponovnu procjenu značenja toga područja za tranzicijske ekonomije i potvrđuju kako se u procesu tranzicije općenito sve više važnosti pridaje malim i srednjim poduzećima.

Istraživački je projekt zasnovan na postavci da razvoj malih i srednjih poduzeća predstavlja bitnu komponentu procesa tranzicije, ali da postoje važne prepreke razvoju malih i srednjih poduzeća u pet glavnih područja: financijske prepreke, institucionalne prepreke, unutarnja organizacija i resursi, čimbenici konkurentnoga tržišta i društvene prepreke. Drugi dio predstavlja raspravu o teorijskim podlošcima studije, a treći postavlja hipoteze i metodologiju istraživanja. Glavni empirijski zaključci o odnosu između prepreka razvoja i stvarne provedbe razvoja poduzeća predstavljani su u četvrtom dijelu. Naši zaključci i prijedlozi moguće politike djelovanja izloženi su u petomu dijelu.

TEORIJE RAZVOJA MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA

Zanimanje za ulogu malih i srednjih poduzeća u procesu tranzicije naglo se razvilo posljednjih godina, pa je sada općeprihvaćeno da mala i srednja poduzeća mogu odigrati važnu ulogu u procesu tranzicije. Blanchard (1997.) tvrdi da je bit tranzicije u preusmjeravanju resursa iz državnoga u privatni sektor, zajedno s restrukturiranjem unutar poduzeća. Stvaranje novih poduzeća je temeljni mehanizam uz pomoć kojega proces preusmjeravanja može imati uč-

nak. Kad je uspostavljen, razvoj tih poduzeća pruža daljnji put kojim preusmjeravanje može nastaviti.

Proces tranzicije može biti zadržan, odgođen ili čak spriječen ako je preusmjeravanje resursa prema privatnom sektoru blokirano. Jedan od načina na koji se to može manifestirati jest postojanje prepreka *ulasku* malih poduzeća. Međutim, u većini tranzicijskih ekonomija ne postoji manjak, već višak novoupisanih poduzeća. Mogući ozbiljniji problem koji može zadržati tranziciju jest postojanje prepreka *razvoju* poduzeća, posebice potencijalno dinamičnih i brzorazvijajućih poduzeća koja će omogućiti najveći dio budućega porasta zaposlenosti te biti začetak uspješnih velikih poduzeća buduće ekonomije.

U velikom dijelu ekonomske teorije razvoja malih poduzeća postoji zanimanje za odnos između razvoja i veličine poduzeća. U literaturi se počinje pokazivati negativan odnos između veličine i razvoja poduzeća, a obuhvaća nekoliko studija i mnoštvo zemalja. Kako Hart (2000.) primjećuje, "većina studija koje se odnose na razdoblje od 1985. pokazuje da se mala poduzeća razvijaju brže od velikih". U Velikoj Britaniji su, primjerice, Hart i Oulton (1996.) proučili uzorak od 29.230 poduzeća i pronašli negativan odnos između razvoja i veličine poduzeća koji se zasniva na Galtonovoj regresiji za razdoblje od 1989. do 1993. U SAD-u je Evans (1987.) proučio uzorak od 24.244 poduzeća koja su poslovala duže od sedam godina i pronašao sličan odnos za razdoblje od 1976. do 1980. Alnus i Nerlinger (2000.) pokazuju taj isti odnos u Njemačkoj, a Farinas i Moreno (2000.) potvrđuju odnos podacima za Španjolsku koji se odnose na više od 2.000 poduzeća.

Mnoge druge studije pokazale su slične rezultate, uključujući one kojima su autori Evans (1987b) te Dunne i Hughes (1994.). Te empirijske studije potvrđuju da, suprotno ortodoksnim pogledima, mala poduzeća rastu brže od velikih.

Postoji nekoliko mogućih objašnjenja razloga za brži razvoj malih poduzeća. Mala poduzeća mogu rasti brže od velikih jer, kako su u početku nesigurna glede svojih troškova, ulaze na tržište s malim rasponom minimalne učinkovitosti koji s vremenom povećavaju (Jovanović, 1982.). Drugo se objašnjenje oslanja na teorije prilagodljivosti malih poduzeća, naglašene ispitivanjem fenomena industrijskih područja i snage mrežnih ekonomija koje mogu nadoknaditi ekonomije razmjera omiljene od velikih poduzeća (Franičević i Bartlett, 2001.). Treće je objašnjenje da velika poduzeća pate od upravljačkih diseconomija razmjera (*managerial diseconomies of scale*). To je povezano s povećanjem troškova upravljanja u rastu poduzeća, a troško-

vi koordinacije u ekspaniranju raspona kontrole susreću se s ograničenjem racionalizacije (Penrose, 1980.). Četvrto objašnjenje, koje je naglasio Hart (2000.), jest učinak mnogih mjera koje su uvele zapadnjačke vlade kako bi promicale i podržavale razvoj malih poduzeća i poduzetništvo u novijim desetljećima tih ekonomija. To implicira da "nevidljiva ruka" tržišta nije dostatna da proizvede ekonomski rast sam od sebe - aktivna država koja provodi energičnu poduzetničku politiku je temeljni mehanizam koji može izvući najviše iz tržišnoga ekonomskog sustava.

Jezično dotjerana činjenica da mala poduzeća rastu brže od velikih u naprednim tržišnim ekonomijama ima važne implikacije na industrijsku politiku u tranzicijskim ekonomijama. Ona najprije predlaže da razvoj malih i srednjih poduzeća bude odskočna daska industrijske politike u tim ekonomijama, kako bi se ubrzalo preusmjerenje resursa iz državnoga u privatni sektor (Levitsky, 1996.; Kolodko, 2000.). Kako se sektor velikih poduzeća privatizira i restrukturira, sektor malih i srednjih poduzeća će se morati širiti i rasti da bi stvorio dosta poslova i apsorbirao tehnološki višak te zaposlio nove početnike na tržištu rada.

Ali u mnogim tranzicijskim ekonomijama, posebice u jugoistočnoj Europi, sektor malih poduzeća nije se razvio dosta brzo da spriječi porast nezaposlenosti, niti je ispunio svoj potencijal kao pokretač rasta.² Iako je na tržište ušao velik broj novih malih poduzeća, uz pomoć promjene trgovinskih zakona i oslobađanja tržišta, ona se nisu razvila tako brzo kako se moglo očekivati iz iskustva naprednih zapadnjačkih tržišnih ekonomija. Razlog se vjerojatno može naći u preprekama rastu koje su stalne u tranzicijskim ekonomijama. Takve prepreke rastu onemogućuju brz razmještaj radne snage iz starih, neproduktivnih, velikih poduzeća u tek dolazeći privatni sektor maloga razmjera. Kao posljedica toga, rast može biti ispod potencijala ekonomije, a nezaposlenost, primjereno tomu, viša nego što bi trebala biti. Ako se pretpostavi najgore, prepreke rastu mogu blokirati prijelaz na konkurentnu tržišnu ekonomiju. Te prepreke mogu biti klasificirane kao financijske prepreke, institucionalne prepreke, prepreke unutarnje organizacije i resursa, prepreke vanjskoga tržišta i društvene prepreke. U ovom radu istražujem prirodu tih prepreka i iznosim rezultate empirijskoga istraživanja koje je provedeno u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Sloveniji ujesen 2000. godine.

PREPREKE RAZVOJU MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA

Temeljna postavka ovog rada je da je razvoj malih i srednjih poduzeća bitna komponenta procesa tranzicije, ali da postoje velike prepreke razvoju malih i srednjih poduzeća u šest glavnih područja: financijske prepreke, institucionalne prepreke (uključujući regulatorni okvir i porezni sustav), prepreke konkurentnoga tržišta, prepreke unutarnje organizacije i resursa te društvene prepreke (uključujući potporu državnih agencija i stupanj povjerenja između poduzeća). Postoji razlika između stajališta da je temeljna prepreka razvoju povezana s uvjetima pod kojima banka financira mala i srednja poduzeća (pristup “prvo novac”) i stajališta da su nenovčane prepreke glavna prepreka razvoju (“institucionalni” pristup). Pristup “prvo novac” (vidi Pissarides, 1999.) ističe da se glavna prepreka razvoju malih i srednjih poduzeća može prevladati pružanjem subvencioniranog financiranja ili financiranja niskoga troška, stvaranjem agencija kreditnoga jamstva, pomoću mikro-kreditnih nacrti ili uspostavljanjem fondova rizičnoga kapitala. To stajalište nastoji utjecati na politiku međunarodnih financijskih institucija koje se bave tranzicijskim ekonomijama, kao što je Europska banka za obnovu i razvoj. Institucionalni pristup ističe da nijedan iznos kredita niskoga troška ili jednostavan pristup financiranju glavnicom neće prevladati prepreke razvoju malih i srednjih poduzeća, ako su institucije tržišne ekonomije odsutne, ako postoji nepoštena konkurencija ili ako je preniska razina povjerenja i društvenog kapitala da bi podupro transakcije i smanjio transakcijske troškove poslovanja. To gledište nastoji utjecati na politiku bilateralnih i multilateralnih organizacija za pomoć i potporu, kao što je program EU PHARE.

METODOLOGIJA ACE97 ZA ISTRAŽIVANJE MALIH I SREDNJIH PODUZEĆA

Ovo je istraživanje provedeno sa ciljem da se otkrije u kojoj su mjeri politike djelovanja malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Sloveniji uspjele riješiti prepreke razvoju koje prijete malim i srednjim poduzećima te kako bi se odredili tipovi prepreka koje nastavljaju ometati tranziciju i razvoj u jugoistočnoj Europi. Istraživanje je zasnovano na razini anketa po malim i srednjim poduzećima u tri države, u svim područjima osim poljoprivrednog. Zasnovano je na ranijoj anketi, koja je provedena 1993., a skupila je podatke o malim poduzećima u Bugarskoj, Mađarskoj i Sloveniji na ranijem stupnju tranzicije (Bartlett i Prašnikar, 1995.; Bartlett i Range-

lova, 1997.). Podaci su prikupljeni izravnim intervjuima pomoću anketnih upitnika s vlasnicima i voditeljima odabranih poduzeća u jesen 2000. godine. Kako bismo osigurali nepristranost uzorka prema određenim kategorijama poduzeća, rabili smo stratificirani slučajni uzorak malih i srednjih poduzeća, izvučen s popisa poduzeća svih triju zemalja. Uzorak je ograničen na poduzeća s najmanje dva i ne više od 250 zaposlenika. Nakon primjene tih ograničenja, izvučena su tri slučajna uzorka, koristeći se računalnim softverom. Traženi su višestruki slučajni uzorci koji bi osigurali da ispitivači imaju dostatnu i prikladnu zamjenu ako ispitanik ne može surađivati.

Podaci su prikupljeni u 794 mala i srednja poduzeća u tri države. Upitnik sadržava podatke o obilježjima poduzeća, strategijama njegova razvoja, obilježjima poduzetnika i rastu prodaje te zapažanjima o različitim preprekama razvoju poduzeća. Varijable prepreka kategorizirane su na pet razina, počevši od nevažnih (1) do vrlo važnih (5) prepreka razvoju poduzeća. Upitnik je obuhvatio pet glavnih skupina prepreka - od financijskih prepreka, institucionalnih prepreka, prepreka unutarnje organizacije i resursa, prepreka vanjskog tržišta i društvenih prepreka, obuhvaćajući tako 52 specifična problema kao što su "visoka cijena kredita i zajmova" i "niska kakvoća opreme".

UČINAK PREPREKA NA RAZVOJ

Pretpostavka poslije ove analize je da uočene i prijavljene prepreke razvoju odražavaju stvarna ograničenja razvoju. Ako je tako, to bi trebali biti uočljivi učinci koji se mogu odrediti rabeći procjenjiv model razvoja poduzeća. Ovo poglavlje predstavlja rezultate procjene takvog modela. Kao što je naglašeno, velik dio istraživanja posvećen je ispitivanju odnosa između veličine poduzeća i razvoja, pa je pokazao obratan odnos između tih dviju varijabla. U ovom dijelu ispitujemo taj odnos u tri zemlje koje se obrađuju u ovoj studiji, razvijajući regresijski model koji objašnjava porast zaposlenosti. Nezavisne varijable su veličina poduzeća (zaposlenost), njegova starost te razina nabrojbe poduzetnika. To je povećano nizom varijabla prepreka, promatrajući najvažniju prepreku iz svake skupine prepreka (financijske, institucionalne, konkurentske, unutarnje i društvene). Ovaj je postupak usvojen zbog visokog stupnja približne linearne zavisnosti između prepreka u svakoj skupini. Institucionalne i regulatorne prepreke podijeljene su u dvije komponente: porezne prepreke i institucionalne prepreke (kao što je birokracija) između kojih postoji relativno niska razina približne linearne zavisnosti.

Prepreke vezane uz nezaposlenost, kao što su porezi na rad i zakon o zapošljavanju, izostavljene su jer je teško utvrditi uzročnost tamo gdje je zavisna varijabla porast zaposlenosti.

Rezultati regresije predstavljeni su u tablicama od 1. do 3. "Dummy" prepreke uzimaju vrijednost 1 ako je prepreka vrlo važna, a 0 ako je obratno. "Dummy" varijable za Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju također su uključene u regresijski model, kako bi se uzeli u obzir različiti učinci razvoja u tri zemlje. Pri procjenjivanju tih rezultata valja imati na umu bitnu napomenu. Budući da su varijable pretvorene u logaritme, učinci su izmjereni u onim slučajevima u kojima postoji pozitivan rast zaposlenosti te nema razlike između razvojnih i nerazvojnih poduzeća u kojima se očekuje da se učinci prepreka snažnije pokažu.

Osnovni model rasta zaposlenosti prikazan je u tablici 1. Pokazuje vrlo važan, suprotan odnos između veličine poduzeća i rasta, značajan na razini od 1% ($t = -5.27$). Taj rezultat potvrđuje opće zaključke zapadnih tržišnih ekonomija da manja poduzeća rastu brže od većih poduzeća. Rezultat se čini primjenjivim na tranzicijske ekonomije jugoistočne Europe. Razvoj poduzeća je također u negativnom odnosu sa starošću poduzeća ($t = -2.53$), pokazujući da mlađa poduzeća rastu brže od starijih i zrelijih - kao što bi se moglo očekivati iz razmatranja općega životnog ciklusa tvrtke (Mueller, 1965.). Iznenađujuće je da je razina naobrazbe poduzetnika također u negativnom odnosu s razvojem poduzeća ($t = -3.98$). To za posljedicu ima stvaranje potrebe za bolje razvijenim programima poduzetničke izobrazbe, osobito na višoj razini izobrazbe. Regresijski model također pokazuje da su se, kontrolirajući rast zaposlenosti, starost i naobrazbu, mala i srednja poduzeća u Makedoniji brže razvijala i proizvodila više poslova posljednjih godina nego njihovi zreliji pandani u Sloveniji, jer je koeficijent "dummy" varijable Makedonije pozitivan i značajan na razini od 1%. To odražava preokret u makedonskoj ekonomiji koja je započela 1996. i nastavila se do 1999. (razdoblje koje je obuhvatila anketa). Rast zaposlenosti u bosansko-hercegovačkim poduzećima ne razlikuje se znatno od onoga u Sloveniji.

Tablica 2. uvodi nekoliko varijabla prepreka u regresijsku jednadžbu. Najvažniji rezultat je vrlo značajan negativan koeficijent na financijskoj prepreci (ovdje prikazanoj pomoću dummy varijable o tome je li visoka cijena kredita i zajmova vrlo važna prepreka razvoju). To uvelike podržava stajalište da su financijske zapreke odlučujuće kad je riječ o malim i srednjim poduzećima te da predstavljaju doista važan čimbenik u ograničenju razvoja poduzeća u jugoistočnoj Europi. Jedina preostala stati-

Will Bartlett
**Prepreke u razvoju malih i
srednjih poduzeća u Bosni i
Hercegovini, Makedoniji i
Sloveniji: komparativna analiza**

	Koeficijent	Standardna pogreška	t	Značajnost
λ_n (starost poduzeća)	-0.176	0.070	-2.528	0.012***
λ_n (zaposlenost)	-0.234	0.044	-5.271	0.000***
Sveučilišna naobrazba	-0.454	0.114	-3.983	0.000***
Indikator Bosne i Hercegovine	-0.082	0.148	-0.554	0.580
Indikator Makedonije	0.565	0.143	3.961	0.000***
Konstanta	-0.058	0.229	-0.252	0.801
Usklađeni R kvadrat	0.198			
Vrijednost F	16.159			
Broj slučajeva	307			

Tablica 1.
Jednadžba rasta
zaposlenosti^{a,b}

Napomena: ^a = zavisna varijabla: λ_n (rast zaposlenosti 1999./1997.);
^b = regresija vaganja najmanjih kvadrata: vagano brojem
zaposlenika s punim radnim vremenom 1997.;
* Razine značajnosti: * = 10%; ** = 5%; *** = 1%

	Koeficijent	Std. pogreška	t	Značajnost
Visoka cijena kredita, zajmova	-0.293	0.135	-2.163	0.032***
Previše birokracije	-0.131	0.145	-0.904	0.367
Zakašnjelo plaćanje računa	0.006	0.131	0.045	0.964
Visoki porezi na dobit	0.059	0.141	0.420	0.675
Niska kakvoća opreme	-0.287	0.174	-1.647	0.101
Nedostatak državne potpore	0.140	0.135	1.040	0.299
λ_n (zaposlenost)	-0.169	0.049	-3.453	0.001***
λ_n (starost poduzeća)	-0.354	0.083	-4.277	0.000***
Sveučilišna naobrazba	-0.457	0.123	-3.715	0.000***
Indikator Makedonije	0.570	0.137	4.167	0.000***
Indikator Bosne i Hercegovine	0.197	0.160	1.228	0.221
Konstanta	0.170	0.244	0.698	0.486
Usklađeni R kvadrat	0.237			
Vrijednost F	7.904			
Broj slučajeva	244			

Tablica 2.
Rast zaposlenosti i prepreke
rastu^{a,b}

Napomena: ^a = zavisna varijabla: λ_n (rast zaposlenosti 1999./1997.);
^b = regresija vaganja najmanjih kvadrata: vagani brojem
zaposlenika s punim radnim vremenom 1997.;
* Razine značajnosti: * = 10%; ** = 5%; *** = 1%.

stički značajna varijabla prepreke, ponovno s očekivanim negativnim koeficijentom, je prepreka unutarnjih resursa, “niska kakvoća opreme” koja ima graničnu razinu značajnosti od 10%.

Institucionalna prepreka “previše birokracije” ima negativan koeficijent, ali nije statistički značajna. Prepreka konkurentnoga tržišta “zakašnjelo plaćanje računa”, porezna prepreka “porez na dobit” te društvena prepreka “nedostatak državne potpore” imaju pozitivne koeficijente, ali nisu statistički značajne. Taj je rezultat, međutim, zanimljiv. Činjenica da razvoj poduzeća nije pogođen time nedostaje li poduzeću državna potpora ili ne, te činjenica da ona ima neutralan učinak na razvoj iznenađujuća je i govori o tomu da su naponi koji su dosad učinjeni u spomenute tri države, kako bi se stimulirao razvoj malih i srednjih poduzeća, bili jednako neuspješni u stvaranju važnoga dodatnog zaposlenja.

Opozivanje, čini se, također ima neutralan učinak na stvaranje poslova u malim i srednjim poduzećima. To je zanimljiv zaključak, osobito ako se ima u vidu zapažanja ispitanika da su visoki porezi važna prepreka razvoju. Te činjenice podupiru rezultate istraživanja provedenog u Velikoj Britaniji 90-ih godina koje je pokazalo da porez na obavljanje privatne djelatnosti ima mali učinak na njihovu ponudu radne snage, prkoseći tako uvriježenom tadašnjem mišljenju u Velikoj Britaniji da su visoki porezi ograničavali poduzetničko djelovanje. Naposljetku, zakašnjelo plaćanje računa, čini se, nema uočljivoga učinka na djelovanje poduzeća u razvoju koja su uključena u regresijsku analizu. Usprkos činjenici da ispitanici to smatraju vrlo važnom preprekom razvoju, rezultati regresije pokazuju da u praksi nema stvarnog učinka. Kao što je primijećeno, ako je poslovna kultura takva da sva poduzeća kasne s plaćanjem računa, učinak na razvoj može biti neznatan. Stoga zakašnjelo plaćanje može biti omanja smetnja, ali ne stvarna prepreka razvoju malih i srednjih poduzeća u tim zemljama.

Tablica 3. produžuje analizu, uvodeći učinke interakcije između varijabla prepreke i indikatora zemalja. To dopušta ispitivanje postavke da se učinci razvojnih prepreka na stvaranje posla razlikuju diljem zemalja po različitim povijesnim, institucionalnim i kulturnim okružjima. U produženoj je regresijskoj analizi svaka prepreka u interakciji s indikatorskim varijablama za Makedoniju i Bosnu i Hercegovinu, što pokazuje relativan učinak za svaku zemlju u odnosu na Sloveniju. Stoga se sva tri koeficijenta trebaju iščitavati zajedno. Prvi (npr. “visoka cijena kredita i zajmova”) predstavlja koeficijent za Sloveniju. Drugi (“ma-

Tablica 3.
Razvoj malih i srednjih poduzeća, prepreke i uzajamno djelovanje^{a,b}

	Koeficijent	Standardna pogreška	t	Značajnost
Visoka cijena kredita,zajmova	-0.546	0.256	-2.133	0.034**
Makedonska cijena kredita	0.205	0.356	0.577	0.565
Bosansko-hercegovačka cijena kredita	0.641	0.345	1.860	0.064*
Previše birokracije	-0.155	0.297	-0.522	0.602
Makedonska birokracija	0.458	0.424	1.079	0.282
Bosansko-hercegovačka birokracija	0.144	0.375	0.383	0.702
Zakašnjelo plaćanje računa	0.825	0.225	3.661	0.000***
Makedonsko zakašnjelo plaćanje	-1.531	0.347	-4.414	0.000***
Bosansko-hercegovačko zakašnjelo plaćanje	-0.845	0.338	-2.500	0.013***
Visoki porezi na dobit	-0.093	0.281	-0.329	0.743
Makedonski porezi na dobit	0.363	0.371	0.977	0.330
Bosansko-hercegovački porezi na dobit	0.251	0.365	0.688	0.492
Niska kakvoća opreme	-0.201	0.487	-0.414	0.680
Makedonska kakvoća opreme	-0.280	0.550	-0.509	0.612
Bosansko-hercegovačka kakvoća opreme	-0.135	0.579	-0.233	0.816
Nedostatak državne potpore	0.085	0.262	0.326	0.745
Makedonska državna potpora	-0.164	0.356	-0.460	0.646
Bosansko-hercegovačka državna potpora	0.310	0.347	0.894	0.372
λ_n (zaposlenost)	-0.251	0.051	-4.915	0.000***
λ_n (starost poduzeća)	-0.438	0.087	-5.049	0.000***
Sveučilišna naobrazba	-0.394	0.123	-3.200	0.002***
Indikator Makedonije	1.044	0.189	5.520	0.000***
Indikator Bosne i Hercegovine	-0.001	0.282	-0.005	0.996
Konstanta	0.345	0.279	1.237	0.217
Usklađeni R kvadrat	0.298			
Vrijednost F	5.490			
Broj slučajeva	244			

Napomena: ^a = zavisna varijabla: λ_n (rast zaposlenosti 1999./1997.), ^b = regresija vaganja najmanjih kvadrata: vagani brojem zaposlenika s punim radnim vremenom 1997.;

* Razine značajnosti: * = 10%; ** = 5%; *** = 1%

kedonska cijena kredita”) predstavlja relativan učinak za Makedoniju i trebao bi se iščitavati zajedno s prvim koeficijentom. Stoga je za financijske prepreke učinak visoke cijene kredita i zajmova na stvaranje posla negativan i značajan u Sloveniji (koeficijent je -0.546 s empirijskom vrijed-

nošću t-distribucije od -2.13, razine značajnosti od 5%). Ali za Makedoniju je učinak smanjen za 0.205, dajući opći negativni koeficijent od -0.341. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, ta dva koeficijenta poništavaju jedan drugi, implicirajući nedostatak učinka te prepreke na stvaranje posla.

Druge prepreke sa značajnim učincima su prepreke konkurentnoga tržišta, a odnose se na zakašnjelo plaćanje računa. Paradoksalno se čini da to ima značajan pozitivan učinak u Sloveniji ($t = 3.66$), a, nasuprot tomu, iznimno značajan negativan učinak na razvoj poduzeća u Makedoniji ($t = -4.41$). U Bosni i Hercegovini dva koeficijenta izjednačavaju jedan drugi, ponovno pokazujući da ne postoji uočljiv učinak na razvoj poduzeća. Podaci ankete pokazuju da je kašnjenje s plaćanjem puno veće u Makedoniji nego u Sloveniji, a to može biti važno kad je riječ o razlozima koji stoje iza tih rezultata. Negativan učinak u Makedoniji može pokazivati asimetriju u režimima plaćanja između velikih i malih poduzeća, s tim da veća nastavljaju poslovati s malim proračunskim ograničenjima. Pozitivan učinak u Sloveniji može ukazivati na to da veća poduzeća ne posluju s malim proračunskim ograničenjima te da niske razine zakašnjeloga plaćanja dopuštaju korisnu fleksibilnost u usklađivanjima novčanih tijekova poduzeća. Jasno je, međutim, da ti rezultati ističu potrebu za daljnjim istraživanjem ovoga problema.

Loša kakvoća opreme ima negativan utjecaj na razvoj poduzeća u sve tri zemlje, ali učinci nisu izdvojeno statistički značajni kad se razlome na ovaj način. Institucionalne, porezne i društvene prepreke ostaju statistički beznačajne, pa iz toga proizlazi da je tumačenje njihova odnosa na razvoj poduzeća isto kao prije. Sve u svemu, rezultati regresijske analize pružaju neke jake dokaze za važan učinak financijskih prepreka na razvoj malih i srednjih poduzeća u tranzicijskim ekonomijama jugoistočne Europe. To je osobito jasno kad je riječ o Sloveniji i Makedoniji, a manje je očito kad je riječ o Bosni i Hercegovini. Prepreke unutarnjih resursa (očitovane u učinku niske kakvoće opreme) pokazuju dosljedan, iako slab, negativan odnos prema razvoju poduzeća. Prepreke konkurentnoga tržišta (koje se očituju u učinku zakašnjeloga plaćanja računa) imaju snažne, iako promjenljive, učinke na razvoj poduzeća u te tri zemlje, s tim da su neočekivano pozitivne u Sloveniji, negativne u Makedoniji i neutralne u Bosni i Hercegovini. Institucionalne, porezne i društvene prepreke nemaju osobite učinke na razvoj. To je zabrinjavajuće kad je riječ o društvenim preprekama (nedostatak državne potpore), jer ukazuje na nedostatak učinka, pa stoga i učinkovitosti politika djelovanja malih i srednjih poduzeća. Ako je riječ o

institucionalnim i poreznim preprekama, rezultati pokazuju da donositelji mjera ne trebaju biti posebno zabrinuti zbog pritužaba poduzetnika na visoke razine oporezivanja, niti zbog nadmoćne prisutnosti birokracije.

Will Bartlett
**Prepreke u razvoju malih i
srednjih poduzeća u Bosni i
Hercegovini, Makedoniji i
Sloveniji: komparativna analiza**

ZAKLJUČCI

Proces tranzicije uključuje osnovno preusmjeravanje resursa iz državnoga u privatni sektor. Postoje dva glavna načina na koja se to odvija – ili privatizacijom postojećih državnih poduzeća, ili ulaskom i razvojem novoga privatnog poslovanja. Mnoga istraživanja o današnjim tranzicijskim ekonomijama usredotočila su se na prospomenuti mehanizam. Međutim, posljedice privatizacije i restrukturiranja velikih postojećih državnih poduzeća bile su poražavajuće. To nije posve iznenađujuće u svjetlu nedavnih istraživačkih dokaza koji su proistekli iz zapadno tržišnih ekonomija i koji pokazuju da je najdinamičniji dio tih ekonomija sektor maloga poduzetništva, malih i srednjih poduzeća. Veliko empirijsko istraživanje u mnogim zemljama pokazalo je da, suprotno prijašnjim mišljenjima, mala poduzeća običavaju rasti brže od velikih. To je iznimno važno za teoriju i praksu tranzicije, jer u njima je središnja uloga politika djelovanja koje teže promicanju razvoja novih malih poduzeća.

Međutim, u većini tranzicijskih ekonomija postoje brojne prepreke razvoju malih i srednjih poduzeća. Neke su od njih prilično standardne, primjerice nekonkurentna tržišna okružja i sl. Ostale su specifične za tranzicijske ekonomije, uključujući čimbenike koji su vezani uz razinu prijelaza u demokraciju, način na koji država elitizira potporu i njeguje već stara velika poduzeća te priječi razvoj sektora malih i srednjih poduzeća (Bartlett, 2000.). Takva anti-konkurentna djelovanja mogu proizlaziti iz djelovanja države ili djelovanja već postojećih velikih poduzeća. Druga konkurentna prijetnja malim i srednjim poduzećima je razvoj sive ekonomije. To može biti nenamjerno stimulirano previsokim porezima ili općom prisutnošću birokracije. Siva ekonomija može potaknuti nepoštenu konkurenciju koja prijeti razvoju malih i srednjih poduzeća u formalnom sektoru ekonomije. Način na koji nedostatak tranzicije u živahnom civilnom društvu može potkopati povjerenje i omesti ekonomske transakcije, podižući transakcijske troškove i usporavajući razvoj, opisan je u radu Andreja Rusa (Rus, 2002.) u ovom istraživačkom projektu. Nadalje, nerazvijeno stanje bankarskoga sektora može zakočiti učinkovito preusmjeravanje kapitala u visokorizične nove pothvate, a financijska ograničenja mogu također

omesti razvoj malih i srednjih poduzeća u tranzicijskim ekonomijama.

Upotrijebljena je regresijska analiza s više od dvije varijable, kako bi se procijenili učinci različitih skupina prepreka na rast zaposlenosti među poduzećima u razvoju iz uzorka. Osnova te analize je razvoj modela koji je objasnio rast zaposlenosti glede veličine i starosti poduzeća te razine naobrazbe poduzetnika. Taj model pruža vrlo značajne rezultate, na visokoj razini statističke značajnosti varijabla uključenih u njega, te potvrđuje *inter alia* negativan odnos između veličine poduzeća i razvoja, spominjan u drugim studijama. Model je, zatim, bio uvećan uključivanjem varijabla prepreka tako što je izvučena jedna iz svake skupine prepreka, uključujući porezne i birokratske prepreke, odvojeno od "institucionalne" skupine. Regresijska je analiza pokazala središnju važnost financijskih prepreka za razvoj, pa se stoga daje potpora zagovarateljima pristupa "prvo novac" za razvoj malih i srednjih poduzeća. To je osobito jasno kad je riječ o Sloveniji i Makedoniji, a manje je očito kad je riječ o Bosni i Hercegovini. Prepreke unutarnjih resursa (očitovane u učinku niske kakvoće opreme) pokazale su dosljedan, iako negativan, odnos prema razvoju poduzeća. Prepreke konkurentnoga tržišta (očitovane u učinku zakašnjeloga plaćanja računa) imaju snažne, iako promjenljive, učinke na razvoj poduzeća u te tri zemlje, s tim da su neočekivano pozitivne u Sloveniji, negativne u Makedoniji i neutralne u Bosni i Hercegovini. Institucionalne, porezne i društvene prepreke nemaju osobite učinke na razvoj. To je zabrinjavajuće u slučaju društvene prepreke (nedostatak državne potpore), jer ukazuje na nedostatak učinka, pa stoga i učinkovitosti politika djelovanja malih i srednjih poduzeća. Kad je riječ o institucionalnim i poreznim preprekama, rezultati pokazuju da donositelji mjera ne trebaju biti posebno zabrinuti zbog pritužaba poduzetnika na visoke razine oporezivanja, niti zbog nadmoćne prisutnosti birokracije.

Sve u svemu, rezultati istraživanja ističu temeljnu ulogu financijskih prepreka u zadržavanju razvoja i stvaranja posla u tranzicijskim ekonomijama jugoistočne Europe. Učinak visokih poreza poduzetnici su prijavili kao ozbiljan problem. Ali istraživanje je pokazalo da to možda nije baš tako. Institucionalne prepreke, posebice birokracija, čine se manje važnima nego financijske prepreke. Prepreke unutarnje organizacije su malo važne za razvoj, iako postoje neki dokazi da prepreke resursa, posebice loša kakvoća opreme, zadržavaju razvoj nekih malih i srednjih poduzeća. Zaključeno je da državna potpora malim i srednjim poduzećima ima vrlo mali učinak na razvoj, što po-

kazuje da se moraju poduzeti daljnji naponi kako bi se razvile neke doista učinkovite strategije koje bi poduprle razvoj malih i srednjih poduzeća i izgradile temelj za novo stvaranje posla.

Will Bartlett
Prepreke u razvoju malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Sloveniji: komparativna analiza

BILJEŠKE

- * Ovaj je rad nastao u okviru projekta *Neformalne institucije i poslovno ponašanje* (voditeljica projekta: dr. M. Vehovec), kojeg financira Ministarstvo, znanosti i tehnologije RH.
- ¹ Ovaj je rad predstavljen na *Konferenciji o gospodarskom razvoju i mjerama obnove u jugoistočnoj Europi: Uloga malih i srednjih poduzeća*, Dubrovnik, 25.-28. travnja 2002.
- ² Drugdje u Istočnoj Europi bilo je više uspjeha. Poljska je, primjerice, uspješna u promicanju i razvoju malih i srednjih poduzeća.
- ³ *Zabvane*. Ovo je istraživanje provedeno uz potporu programa Phare ACE Europskoga vijeća, dozvola P97-8089-R. Zahvaljujem Biljani Acevskoj, Nenadu Brkiću, Vladimiru Bukviću, Antoniji Josifovskoj, Matjažu Krču, Branku Mayru, Primožu Penci, Andreju Rusu, Dževadu Sehiću, Kasimu Tatiću, Vesni Stojanovoj i Paulu Vanderbergu na njihovoj pomoći i korisnim savjetima u obradi ovoga rada. Bilo kakve pogreške ili propusti idu samo na moju odgovornost.

LITERATURA I IZVORI

- Alnus, M., Nerlinger, E. A. (2000.), Testing "Gibrat's Law" for young firms-empirical results for West Germany, *Small Business Economics*, 15: 1-12.
- Bartlett, W. (2000.), Economic transformation and democratization in the Balkans, u: Geoffrey Pridham i Tom Gallagher (ur.) *Experimenting With Democracy: Regime Change in the Balkans*, London: Routledge.
- Bartlett, W., Prašnikar, J. (1995.), Small firms and economic transformation in Slovenia, *Communist Economies and Economic Transformation*, 7(1): 81-101.
- Bartlett, W., Rangelova, R. (1997.), Small firms and economic transformation in Bulgaria, *Small Business Economics*, 9: 319-333.
- Blanchard, O. (1997.), *The Economic Theory of Transition*, Oxford: Clarendon Press.
- Dunne, P., Hughes, A. (1994.), Age, size, growth and survival: UK companies in the 1980s, *The Journal of Industrial Economics*, 42: 115-140.
- Evans, D. S. (1987.a), The relationship between firms size, growth and age estimates for 100 manufacturing industries, *Journal of Industrial Economics*, 35: 567-581.
- Evans, D. S. (1987.b), Tests of alternative theories of firm growth, *Journal of Political Economy*, 95: 657-674.
- Farinas, J., Moreno, L. (2000.), Firms' growth, size and age: a non-parametric approach, *Review of Industrial Organization*, 17: 249-265.
- Franičević, V., Bartlett, W. (2001), Small firm networking and economies in transition: an overview of theories, issues and policies, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 4(1): 63-89.

Will Bartlett

Prepreke u razvoju malih i srednjih poduzeća u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Sloveniji: komparativna analiza

- Hart, P. E. (2000.), Theories of firms' growth and the generation of jobs, *Review of Industrial Organization*, 17: 229-248.
- Hart, P. E., Oulton, N. (1996.), Growth and size of firms, *The Economic Journal*, 106: 1242-1252.
- Jovanović, B. (1982.), Selection and evolution of industry, *Econometrica*, 50: 649-670.
- Kolodko, G. W. (2000.), Transition to a market economy and entrepreneurship: the systemic factors and policy options, *Communist and Post-Communist Studies*, 33: 271-293.
- Levitsky, J. (ed.) (1996.), *Small Business in Transition Economies: Promoting Enterprise in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*, London: Intermediate Technology Publications.
- Penrose, E. (1980.) *Theory of the Growth of Firm*, Oxford: Basil Blackwell.
- Pissarides, F. (1999.), Is lack of funds the main obstacle to growth? EBRD's experience with small-and medium-sized business in Central and Eastern Europe, *Journal of Business Venturing*, 14: 519-539.
- Rus, A. (2002.), Social capital and SME development, u: Will Bartlett, Milford Bateman, Maja Vehovec (eds.), *Small Enterprise Development in South-East Europe: Policies for Sustainable Growth*, (New York: Kluwer).
- Storey, D. (1994.), *Understanding the Small Business Sector*, (London: Routledge).
- World Bank (2002.), *Structural Reforms in Southeastern Europe since Kosovo Conflict*, World Bank Report, No. WTP 526.